

С

Е

К

Щ

І

Я

1

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ
ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ**

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДІЛОВОГО УСПІХУ ЖІНОК-ПІДПРИЄМЦІВ

Зміни в українському суспільстві за період незалежності вплинули на місце і роль жінки у виробництві та сфері послуг. Ринкова економіка відкрила широкі перспективи для зростання суспільної активності жінок. Та й кожен з нас може підтвердити, що сьогодні відбувається своєрідна еволюція ролі жінки в суспільстві: її більше не задовольняє традиційна роль домогосподарки, прагнучи до матеріальної незалежності, вона відкриває свою власну справу і, як правило, досягає успіху. Психологи і соціологи пояснюють це особливою схильністю жінок до бізнесу, передусім, наявністю багатьох якостей, якими чоловіки інколи наділені менше. З-поміж них – сильний інстинкт самозбереження, що визначає поведінку в кризовій ситуації та здатність набагато швидше від чоловіків пристосуватися до нових відносин, прагнення до творчості, відданість, ентузіазм, терплячість, вміння переконувати тощо. Порівняно з чоловіками, жінки є більш комунікабельними, їм від природи властиве прагнення до спілкування, об'єднання та співпраці. Жінка-господиня завжди прагнула створити в сім'ї затишок і спокій. Ці якості вона переносить і на бізнес, прагнучи облаштувати не тільки власний дім. Тому цілком природно, що в Україні малий та середній бізнес у сфері торгівлі, соціального обслуговування стає, переважно, жіночим.

Фахівці пророкують XXI століття ерою жіночого підприємництва. Це підтверджують і соціологічні дослідження Академії наук України: близько 46% жінок прагнуть перекваліфікуватися, здобути нову професію, серед чоловіків таких охочих — 36,6%.

Західний досвід теж підтверджує, що вирішальну роль у розвитку бізнесу відіграють саме жінки, оскільки його специфіка більше відповідає їх складу розуму та психології. Як стверджує дослідження, проведене американською консалтинговою фірмою Catalyst, жінка приносить удачу бізнесу: чим більше жінок серед керівництва фірми, тим суттєвішого фінансового успіху досягає компанія, на яку вони працюють. Успішність оцінювалася за двома критеріями: прибуток на капітал (рентабельність) і сукупний дохід акціонерів. У фірмах, де жінки займали високі керівні посади, ці показники були на 35% вищі, порівняно з компаніями, де в керівництві були лише чоловіки. В компаніях, які в 2006 році ввійшли до елітного списку, членами рад директорів були 13,6% жінок. На

думку президента Catalyst Ілен Ланг: «Результати цього дослідження цілком логічні. Це пояснюється природними якостями жінки, котра не схильна до швидких і необдуманих рішень. Її головною метою є збереження сім'ї, домашнього вогнища. І в цьому сенсі компанія для неї – таке ж домашнє вогнище. Жінки менш схильні до ризику, вони ґрунтовніше і детальніше підходять до виконання своїх завдань. Жінка, справді, найчастіше приймає дуже вірні стратегічні рішення, і допомагають їй у цьому природна інтуїція і розуміння психології працівників. Перевага жінки в тому, що вона розуміє, з яких деталей складеться процес, що дає можливість вивчити справу до дрібниць».

У нас масштаби не ті, що за океаном, все відбувається скромнішими темпами, але дуже стрімко. Проте, на жаль, поки що сферою діяльності для жінок-підприємців залишається торгівля на ринку та в кіосках: близько 70% продавців кіосків і малих магазинів – жінки, втім, чимало з них є їх власницями.

Аби жінка посіла належне їй місце в економічній сфері, важливу роль мають відігравати психологічні чинники. За результатами дослідження психологічних якостей успішної вітчизняної жінки-підприємця визначено такі: потреба в незалежності, рішучість, енергійність, оптимізм, віра в себе, потреба в домінуванні та вміння вести людей за собою, гнучкість в засобах реалізації підприємницької діяльності, уміння змінювати свою поведінку відповідно до ситуації, розумна самокритичність, емпатія, відповідальність і наявність чіткої мети. Домінування таких цінностей, як робота, гроші і свобода є обов'язковою умовою досягнення успіху, що поєднується з такою складовою, як емоційний капітал (любов до справи, пристрасть, відчуття самореалізації). На думку експертів, рівень освіти, стійкість соціальних зв'язків, адаптативний досвід, професіоналізм у поєднанні з вище названими якостями є важливим доповненням особистості, яка прагне успіху.

Представлені соціально-психологічні якості жінки-підприємця, від яких, на нашу думку, залежить її успіх потребують подальшого ґрунтового вивчення, чому й будуть присвячені наступні наші дослідження.

Література:

1. Альошина Ю., Волович А. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии, 1991, №4, с.74-82.
2. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки / Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005.
3. Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник, т. 23, Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», К. 2006.

4. Захаріяш Л. Соціально-психологічні особливості підприємця // Український центр політичного менеджменту www.pollitik.org.ua
5. Красилова Ю. В. Психологічні чинники підприємницької активності особистості / Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. – Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 16 с.
6. Пачковский Ю. Проблема ризику в підприємництві // Практична психологія та соціальна робота, 2001, №2, с.37-39.

Закалик Г. М., старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Гузенко І.М., студентка
Львівського інституту МАУП

ПОБУДОВА ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА КОНФЛІКТ

У сучасному суспільстві діяльність педагога є особливою і специфічною. Педагог – це вихователь і, водночас, наставником, взірець для своїх вихованців. Але він – учасник трудової діяльності, член педагогічного колективу, який включений у взаємостосунки трудового і міжособистісного характеру [2, с. 24]. Атмосфера згуртованості, доброзичливості, партнерства є сприятливою для всього педагогічного процесу. Ускладнення ділових взаємозв'язків, недоброзичливість можуть призводити до зростання напруги і появи конфліктів, що змушує викладача приділяти більше уваги не навчально-виховній роботі, а регулюванню своїх взаємостосунків з іншими людьми. Як відомо, виникнення деструктивних стосунків веде до обмеження або припинення комунікації і міжособистісної взаємодії [1, с. 81]. Основним джерелом конфліктних стосунків, що виникають у колективі, є невідповідність переконань і поведінки індивіда моральним принципам та очікуванням інших його членів [3, с. 12]. На противагу – попередження та розв'язання конфліктів належать до головних завдань управлінської діяльності, що забезпечує оптимізацію організаційно-управлінських дій на досягнення консенсусу [2, с. 120]. Для того, щоб управлінські дії були ефективними, необхідно проводити дослідження як особистісних якостей працівників, так і способів реагування конфліктерів на конфліктну ситуацію. Тому дослідження стратегій і тактик в регулюванні конфлікту у педагогічному колективі є актуальною проблемою сьогодення.

Для дослідження було використано наступні *методи та методики*: метод спостереження; метод бесіди; анкета «Оцінка

конфліктної ситуації у колективі»; методика «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію» (К. Томас); тест «Діагностика рівня суб'єктивного контролю психічної стабільності» (Дж. Роттера, адаптація Е. Ф. Бажина, С. А. Голинкіної, А. М. Еткінда); методика «Діагностика міжособистісних стосунків» (Т. Лірі).

У дослідженні брали участь педагогічні працівники кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Академії сухопутних військ (м. Львів). Вік респондентів від 35 до 65 років, педагогічний стаж – від 8 до 40 років.

На основі проведеного дослідження було показано, що у колективі є незначна схильність до конфліктності. А у разі виникнення конфлікту поширеними способами реагування були компроміс – у 39 % і уникнення – у 29 % осіб із загального числа досліджуваних. 14 % респондентів як спосіб реагування на конфлікт обирали суперництво, 11 % – співпрацю і 7 % – пристосування. При цьому молоді педпрацівники виявляли більшу схильність до суперництва та компромісу, а старші – до компромісу, співпраці та уникнення. Як відомо, різноманіття стилів поведінки в конфліктній ситуації узагальнюється в два основні типи поведінки: кооперативну і конкурентну. У випадку досліджуваного колективу для молодих працівників більш вираженою була конкуренція, а для старших – кооперування. Більшу конфліктність виявляли педагоги екстернали, які не схильні брати на себе відповідальність за свої стосунки з оточуючими, і їм притаманне перекладання відповідальності за власні досягнення чи невдачі, налагодження стосунків по роботі чи міжособистісні стосунки на інших або зовнішні обставини, що може ставати причиною конфлікту і перешкоджати можливості його регулювання.

На основі самооцінок типів міжособистісних стосунків за тестом Т. Лірі у 18 % респондентів виявлено виражені риси домінування, тоді як для 82 % – риси підпорядкування. Разом з тим для 89 % досліджуваних характерними є дотримання дружніх стосунків, а 11 % – схильність до ворожості. Ці дані складають загальну характеристику про учасників міжособистісних взаємодій і показують їх настроєність у процесах міжособистісного сприйняття. Тобто переважаюча більшість здатна формувати сприятливі конструктивні взаємини з партнерами по роботі. Серед типів міжособистісної взаємодії виявлені такі типи як: товариський (36 % респондентів), підпорядковуваний (22 % респондентів), залежний (18 % респондентів), тоді як авторитарний, егоїстичний та агресивний тип відношення відзначалися в окремих випадках, хоча саме вони й могли провокувати конфлікт. За проведеним кореляційним аналізом можна відзначити, що суперництво позитивно корелювало з домінуванням ($r= 0,65$), ворожістю ($r= 0,444$), водночас від'ємну кореляцію

показано з підпорядкуванням ($r = -0,547$) при $p < 0,01$. Підпорядкування позитивно корелювало з уникненням ($r = 0,43$) і обернено – з домінуванням ($r = -0,783$). Конфліктність позитивно корелювала з ворожістю ($r = 0,717$) і суперництвом ($r = 0,508$). Товарицькість від'ємно корелювала з домінуванням ($r = -0,818$) та ворожістю ($r = -0,739$).

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна відзначити, що в колективі педагогів як у будь-якому іншому, можуть виникати конфліктні ситуації. Для тих педагогів, які володіють здатністю контролювати ситуації, менше виявлялася схильність щодо конфліктності, а як способи реагування на конфлікт – переважав компроміс або уникнення від конфлікту. Для осіб з екстернальним локусом контролю способом реагування у конфлікті було – суперництво, а типами міжособистісних стосунків були авторитарний, егоїстичний або агресивний.

Література:

1. Анцупов А. Я. Профілактика конфліктів в школьному колективі. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 208 с.
2. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: Навч. посіб. – К.: ЦНЛ, 2005. – 456 с.
3. Конфліктологія: Навчальний посібник – практикум/ За ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛІСВ, 2007. – 307 с.

*Закалик Г. М., старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Кадай А.С., студентка
Львівського інституту МАУП*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

В умовах сьогодення людство, зазнаючи постійних змін, перебуває у пошуках системи виховання власних дітей, відповідної до ідеалів суспільства. Адже кожна особистість має володіти незмінним стрижнем життєвих цінностей, що визначатимуть її настанови на життя, і спонукатимуть до вироблення певних поглядів і принципів.

Маючи древню історію та традиції, українська нація склала цілісну систему впливів на формування особистості. Однак, сьогоденнє суспільство, як багатоетнічна спільнота, має говорити про виховний ідеал українця як представника єдиного народу. Сутності та особливостями виховного ідеалу присвячені праці І. Бартошевського, І. Беха, Г. Ващенко, О. Вишневецького,

О. Духновича, С. Пальчевського, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, а також філософські погляди Г. Сковороди, М. Поповича, Л. Чупрія.

Формування виховного ідеалу покликане потребою відродження й розвитку української педагогічної культури в Україні, скерування її змісту (едукації) у русло українознавства. Великий вклад у вивчення виховного ідеалу вніс Г. Ващенко, на думку якого – Бог – це абсолютна Правда, Любов, Справедливість, Краса, а нація – реальна земна спільнота, в житті якої повинні реалізуватися абсолютні загальнолюдські цінності. Тільки людина, яка служить Богові й Україні – зразок для наслідування, тобто виховний ідеал, до якого мають прагнути інші [1]. Ідеал не може бути постійним, він має вдосконалюватися, завжди пов'язаний з процесом державотворення, демократизації і гуманізації суспільства та мусить враховувати виховання підростаючого покоління на перспективу. Тому виховання сучасної української молоді має ґрунтуватися не лише на традиціях, а й на завданнях, що ставить перед суспільством сучасне і майбутнє.

Дослідження соціальних і психологічних особливостей виховного ідеалу українця залишається актуальною проблемою у сьогоднішньому українському суспільстві.

В основу дослідження цього феномену була покладена діагностика за методикою «Вивчення цінностей особистості» (Ш. Шварц) [3], методика «Дослідження самоствавлення» (Р. С. Пантелєєв), а також авторська анкета «Моя ідентифікація з національністю українця». У дослідження брали участь 40 осіб, з них двадцять осіб – учні 11 класу та двадцять осіб – студенти першого курсу вищого навчального закладу. Вік учасників опитування відповідно 18-19 років. Дані респонденти належать до «Руху аніматорів оо. Салезіян». Створення цього руху покликане сьогоденням, з метою прилучення молоді до церкви, вихованням її у дусі патріотизму та духовного зростання. Цей «Рух» створений при церкві Св. Покрови, де молодь проходить вишкіл як аніматори, які займаються з молоддю та дітьми для організації їх дозвілля та відпочинку.

У результаті дослідження було показано, що усі учасники вважали себе такими, які вірують у Бога, є національно свідомими громадянами, люблять свою Батьківщину і є її патріотами. На основі анкетування більшість респондентів підтвердили свідоме ставлення до своєї національності, їх приналежності до етнічної групи та прояв прихильного ставлення до свого походження. Слід зазначити також, що в опитуванні брали участь українці, які народилися і виростили в м. Львові. Водночас, ступінь вираженості відповідей на запитання був різний.

Зокрема, ствердно респонденти відповіли на питання, що особистість в українському суспільстві має виховуватися на свідомому

патріотичному ставленні до своєї Батьківщини і на засадах релігійної духовності; повазі до Конституції, державних символів (Герба, Прапора, Гімну); прищепленні поваги до прав і свобод людини-громадянина; на моральних почуттях, переконанні і потребі поводити себе згідно з моральними нормами; ідеях гуманізму; на засвоєнні національних, місцевих етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, що дозволяє формування довершеної особистості; вивченні і володінні мовою, що підтверджує суспільну сутність людини, засвідчує її як патріота, демократа, гуманіста, громадського діяча і трудівника з метою бути національно свідомими громадянами і мужніми захисниками своєї держави – України. Респонденти у національне виховання включають поняття тілесного, чуттєво-вольового, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку особистості. хоча, не усі респонденти досконало володіли рідною мовою. При цьому 45 % опитаних (27,5 % учнівської молоді і 17,5 % студентів) респонденти зізнавалися, що не знають досконало української мови, хоча визнають її як рідну і державну. Тобто фактично третина учнівської молоді і майже п'ята частина студентства не олодіє рідною мовою на високому рівні.

Поряд з цим у респондентів відзначалася лояльність до осіб інших етносів і прихильність до думки про спільне походження слов'янських народів. Тобто, суспільна думка, у даному випадку, мала високу значущість на формування стереотипу про спорідненість з іншими народами, що може впливати на розмитість уявлень про національне походження.

Соціально-психологічні особливості виховного ідеалу, на нашу думку, можна проаналізувати на основі цінностей, на які опирається сучасна молодь. Результати, отримані за методикою «Вивчення цінностей особистості» (Ш. Шварц), дали змогу з'ясувати, що для учнів загальноосвітньої школи пріоритетними були такі цінності як – «гедонізм», «стимуляція» і «досягнення», тоді як для студентської молоді – «безпека», «самостійність» і «досягнення» – для дівчат та «самостійність» «досягнення» і «влада» – для хлопців, що підкріплюється цінністю «влада». Центральна мета цього типу цінностей полягає в досягненні соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми і засобами (авторитет, багатство, соціальна влада, збереження свого суспільного іміджу, суспільне визнання). Цінності «влади» і «досягнення» фокусуються на соціальній пошані, проте цінності «досягнення» (наприклад, «успішний», «амбітний») підкреслюють активний прояв компетентності в безпосередній взаємодії, тоді як цінність «влади» («авторитет», «багатство») підкреслюють досягнення або збереження домінантної позиції в рамках цілої соціальної системи [6].

Разом з тим високо значущими на індивідуальному рівні як для учнів, так і для студентів мала цінність «духовність» і дещо нижчі

значення – цінність «соціальна культура». Слід відзначити, що для учнів більше вираженими були індивідуальні цінності, тоді як для студентської молоді – поряд з індивідуальними мали місце й колективні цінності.

Отже, за допомогою даної методики з'ясувано розподіл основних цінностей особистості на нормативному рівні та індивідуальному рівнях. Нормативний рівень є стабільним і відображає уявлення людини про те, як потрібно поступати відповідно до ситуації, визначаючи тим самим життєві принципи поведінки [3, с. 30]. Водночас, такі цінності як «духовність» та «соціальна культура» можуть відображати спрямованість особистості і мати вплив на вибір ідеалу виховання.

Для сучасної молоді важливим є збереження національних цінностей та духовності, що може становити основу виховного ідеалу. Безперечно, що виховання особистості у сучасному суспільстві має зберігати глибоко національну сутність, зміст і характер. Як зазначала свого часу С. Русова «національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів» [2]. Підтвердження цих мудрих слів ми могли спостерігати на результатах анкетування респондентів, котрі показали, що уміють шанувати свій народ, але й з повагою ставляться до інших етнічних груп та народів. Етнізація — наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості.

Для кожної особистості важливим є її статус в суспільстві, оцінка іншими та ідентифікація себе як особистості. Аналіз даних за методикою «Дослідження самоствавлення» (Р. С. Пантелєєв) показали, ставлення респондентів до себе та оцінка ними відкритості, впевненості у собі, здатності до самокерівництва, адекватність оцінки себе очима інших для більшості перебували на середньому рівні. Вони володіли внутрішнім локусом контролю, а, отже, уміють контролювати ситуацію і покладаються на власні сили.

Однак, для частини характерні низькі показники самоствавлення і виникали сумніви, що їх характер і діяльність здатні викликати в інших пошану чи симпатію. Відповідно від інших вони не очікували позитивних відчуттів по відношенню до себе з боку іншого. Сумніви у цінності себе як особистості, поява невпевненості, незадоволеність собою порушують особистісне самосприйняття і може відобразитися у певній поведінці особистості (схильності до опозиційної поведінки, поступливості, підпорядкування) і проявлятися у схильності до самотності [4]. Така молодь надмірно чутлива до критики і розглядає її як підтвердження власної неповноцінності. Водночас компліменти в

свою адресу вони сприймають непевнено і в контактах поводяться з обережністю [5].

Таким чином, на основі проведеного дослідження ми змогли з'ясувати деякі соціальні та психологічні особливості виховного ідеалу у сучасному українському суспільстві. Слід зауважити що, у першу чергу, він має глибокі історичні корені, формується на засадах національної культури і мова йде швидше про його відродження, хоча й час привносить свої зміни. Сутність національного виховання – це прищеплення молоді любові до України та виховання мужності, уміння захистити себе і свою державу. Виховання нерозривно пов'язане з духовними традиціями та підтримкою національної культури. Ці соціальні аспекти мають своє відображення у становленні молоді, її ідентифікації з етногрупою та самоствавленням. Як показали результати, у значної частини студентської та учнівської молоді адекватне ставлення до себе як до особистості, котра уміє контролювати власні вчинки і дії, є впевненою у власні сили, виявляє розуміння власного «Я» як найвищої цінності, є відкритою для соціальних стосунків і готова до активних змін. Для такої молоді високо значущими є такі цінності як «самотійність», «досягнення», «духовність». Разом з тим, у частини респондентів формування цінностей ще триває; у них розмиті уявлення про національне походження та уявлення про взаємне значення себе у складі етногрупи та значущість етногрупи для них. Це пояснюється їх особистісними якостями: закритістю перед соціумом, низькою самооцінкою, неумінням керувати власними діями. У деяких студентів та учнів на низькому рівні ціннісне ставлення до себе, і, водночас, високий рівень самоприв'язаності; вони закриті для суспільства і низько оцінюють себе з боку інших людей. Серед цінностей значущими для них «безпека» і «традиції», а тому навіть при тому, що вони відзначали цінність «досягнення» – це відбивається на межі цих цінностей з консерватизмом, що може гальмувати стремління особистості до самовдосконалення.

Література :

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
2. Губко О. Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової // Рідна школа. – 1992. – № 1. – С. 13–15.
3. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – СПб.: Речь, 2004. – 70 с.
4. Неумоева Е. В, Одиночество как психический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте. Автореф. на соиск. уч. ст. к. психол. наук. – Самара, 2005. – 27 с.

5. Немов Р. С. Основы психологического консультирования: Учеб. для студ. педвузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 394 с.
6. Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., & Harris, M. Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement // Journal of Cross Cultural Psychology, 2001. – Vol. 32, pp. 519-542.

Закалик Г. М., старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Максимів І. Р., студентка
Львівського інституту МАУП

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ НА ФІРМІ

Будь-кому з нас, на жаль, доводилося потрапляти у «важкі» ситуації. Часом вони мають явний характер – аж до виникнення гострих конфліктів, коли людям не вдається прийти не тільки до рішення, що задовольняє обидві сторони, але навіть до простого взаєморозуміння. Нерідко порушення нормальної взаємодії не такі очевидні: зовні все виглядає відносно благополучно, проте співробітників щось розділяє, їм заважає відсутність довіри один до одного, вони як мовиться «не спрацювалися». Власне у таких випадках говорять про існування конфліктної ситуації чи навіть конфлікту. Відомо, що люди схильні називати конфліктом абсолютно різні ситуації. Так, для одних це з'ясування стосунків, для інших «косий погляд» партнера, а для третіх – бійка. Тому і поняття «конфліктна ситуація» носить не стійкий характер, залежний від багатьох чинників.

Як справедливо підкреслює Г. Фомін, конфлікт закладений в істоті самого людського життя. Причини конфліктів кореняться в аномаліях суспільного життя і недосконалої самої людини [6]. Хоча частина конфліктів є надуманими, штучно роздутими, створеними для прикриття професійної некомпетентності деякими особами і шкідливі в комерційній діяльності. Інші ж конфлікти, будучи неминучим супутником життя будь-якого колективу, можуть бути вельми корисні і служать імпульсом для розвитку комерційної діяльності в кращу сторону. Конфлікт у своїй сутності несе як позитивні, так і негативні сторони. Однак, для успішної діяльності організації важливо володіти умінням управління конфліктом.

Регулювання конфліктів відбувається в декілька етапів, для чого необхідно [1, с. 127]:

1. Виявити дійсних учасників конфліктної ситуації.
2. Вивчити мотиви, цілі, здібності, особливості характеру та професійної компетентності всіх учасників конфлікту.
3. Вивчити міжособистісні стосунки між учасниками до конфліктної ситуації.
4. Визначити істинну причину виникнення конфлікту.
5. Вивчити наміри, уявлення конфліктуючих сторін про способи вирішення конфлікту.
6. Виявити ставлення до конфлікту осіб, котрі не беруть участь в конфліктній ситуації, але зацікавлені в його позитивному вирішенні.
7. Визначити і застосувати способів вирішення конфліктної ситуації, які: а) були б адекватні характеру причин; б) враховували б особливості осіб, залучених в конфлікт; в) носили б конструктивний характер; г) відповідали б цілям поліпшення міжособистісних стосунків і розвитку колективу.

Відповідно, регулювання конфлікту можна здійснювати шляхом створення атмосфери співпраці; прагнення до ясності стосунків і спілкування; через визнання наявності конфлікту; уміння домовлятися про процедуру (де, коли і як почнеться робота з його подолання); здатності окреслити конфлікт, тобто визначити його в термінах обопільної проблеми, що підлягає врегулюванню; уміння досягати угоди; встановлювати термін рішення та втілювати план в життя; оцінювати ухвалене рішення.

Вважається, що легше конфлікт попередити, аніж його вирішити. До методів профілактики конфліктів на рівні організації можна віднести [4]:

- висування інтегруючих цілей між адміністрацією і персоналом організації;
- баланс раціональності і відповідальності при виконанні службових обов'язків;
- виконання правил формування і функціонування тимчасових підрозділів;
- виконання правил делегування повноважень і відповідальності між ієрархічними рівнями управління;
- використання різних форм заохочення, що припускають взаємне поєднання і варіювання монетарних і немонетарних спонукальних систем.

При виникненні конфлікту з рядовими працівниками варто застосовувати монетарні спонукальні системи: організацію оплати праці в розмірі, адекватному трудовому внеску співробітника; преміальну політику, що ґрунтується на результативності праці і професійної поведінки співробітників; участь співробітників в прибутках і капіталі підприємства тощо [5]. Це допоможе зосередити увагу керівництва на людині праці і відчуття останньої – оцінки її значущості як працівника.

Запобігання конфліктам можна досягти застосовуючи й немонетарні спонукальні системи: відвертість інформаційної системи фірми, що припускає причетність співробітників до справ організації, інформованість персоналу про всі важливі рішення, що стосуються кадрових перестановок, реорганізації структури управління, технічних нововведень; залучення персоналу до розробки найважливіших рішень як усередині підрозділу, так і в організації в цілому; використання системи гнучкої зайнятості співробітників, гнучкого режиму праці і відпочинку; застосування так званих віртуальних структур управління, що не припускають жорсткого режиму знаходження співробітників на своєму робочому місці; використання стилів і методів керівництва, що відповідають інтересам співробітників; моральне заохочення персоналу; проведення сумісних заходів (спортивні змагання, вечори відпочинку, представлення нових співробітників) [2]. Слід зазначити, що для успішного застосування мотиваційних систем і перетворення їх в дієвий спосіб профілактики конфліктів необхідно, з одного боку, перераховані методи використовувати в єдності і взаємозв'язку, а з іншого боку – їх застосування не повинне призводити до порушення вимог справедливості. Необхідно зауважити, що на приватних підприємствах такі заходи мають більші можливості і різноманітності. Вважається, що конструктивне вирішення конфлікту залежить від адекватності сприйняття конфлікту та відвертості і ефективності спілкування, готовності до всебічного обговорення проблем [3].

Як у будь-якій організації, найбільшу відповідальність за те, що відбувається на фірмі, лежить на керівниках різних рангів. Керівникові корисно знати, які риси характеру, особливості поведінки людини властиві конфліктній особі. На основі проведеного дослідження можна відзначити, що для таких осіб характерними є неадекватне прагнення до домінування там, де це можливо і неможливо, екстернальність, підозрілість тощо, що стають серйозним підґрунтям для виникнення конфлікту. В окремих індивідів причиною конфлікту стає консерватизм мислення, поглядів, переконань і небажання подолати застарілі традиції. У деяких випадках виникнення конфлікту спонукає надмірною принциповістю і прямолінійністю у висловах і думках, надмірне прагнення сказати правду в очі. І на кінець, причиною конфлікту стає набір певних емоційних якостей особистості: тривожність, агресивність, упертість, дратівливість [4].

Вирішення конфлікту – це велике мистецтво. Але дуже важливо, щоб в процесі оволодіння ним допускати якомога менше помилок.

Таким чином, конфлікт – це невід'ємна взаємодія між людьми, що виникає у будь-якому колективі. Він може бути конструктивним і деструктивним. Управління конфліктом – це вибір керівником або конфліктуєчими сторонами таких способів взаємодій, поведінки чи

стилю керівництва, які б скерували конфлікт у конструктивне русло. Такими способами є застосування різноманітних монетарних і немонетарних спонукальних систем. Успішним способом запобігання розвитку конфлікту може бути мотиваційних систем, спрямованих на адекватне сприймання конфліктної ситуації, провадити відверте спілкування, бути уважним і дотримуватися коректності зі співрозмовником.

Література:

1. Александрова Е.В. Социально-трудовые конфликты: пути разрешения/ Е. В. Александрова. – М.: Наука, 1993. – 274 с.
2. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии/ С. М. Емельянов. – СПб: Питер, 2000. – 368 с.
3. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія: Навч. посіб. / Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Гриненко/ За заг. ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової. – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с.
4. Пірен М. Конфліктологія/ М. Пірен. – К.: МАУП, 2007 – 360 с.
5. Потанин, Г. М., Сахаров, А. И. Конфликты: сущность и преодоление/ Г. М. Потанин, А. И. Сахаров. – М.: Просвещение. – 1990. – 211 с.
6. Фомин Г. П. Модели конфликтов// Менеджмент в России и за рубежом. – 2001.– № 6. <http://www.cfin.ru/press/management/2001-6/08.shtml>.

*Дмишко О.С., к.психол. н.
Збудівська-Бенц М. М., студентка
Львівського інституту МАУП*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЩОДО ПИТАНЬ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ П'ЯТИКЛАСНИКІВ

Вступ дитини до п'ятого класу, перехід від молодшої до середньої школи – відповідальний і достатньо важкий період у житті кожного школяра. Це обумовлено зміною навчальної та соціальної ситуації, що висуває перед учнем якісно нові завдання порівняно з початковою школою. Тому забезпечення успішної адаптації дитини до системи навчання у середній освітній ланці сприяє перспективності подальшого її особистісного розвитку.

Серед чинників, що впливають на успішність переходу до основної школи, велике значення має зміна форм організації та умов навчання, а саме: проведення уроків різними вчителями, які відрізняються індивідуальними особливостями поведінки і діяльності, рівнем вимог, оцінювання; кабінетна система навчання; збільшення

навчального навантаження; можлива зміна класу чи школи у зв'язку зі спеціалізацією навчального закладу, що означає зміну ustalених стосунків з однокласниками та вчителями; зміна режиму дня.

Необхідність швидко пристосуватися до нових вимог, виправдати очікування вчителів та батьків щодо навчальної успішності при різкій зміні умов навчання – вже є стресогенним фактором і викликає ризик виникнення дезадаптації. До того ж перехід у середню освітню ланку співпадає у часі з початком вікової кризи – переходом до підліткового віку з його фізіологічними та психологічними особливостями.

Передумовою успішної адаптації є не тільки процеси пристосування, а й досягнення, спрямовані на те, щоб ефективно функціонувати на певному етапі, розвиток здатності до подальшого конструктивного психологічного, соціального і особистісного розвитку. Тобто, у психологічному статусі випускника початкової школи мають бути закладені основні риси статусу п'ятикласника, такі новоутворення як довільність, усвідомленість та інтелектуалізація всіх психічних процесів, їх внутрішнє опосередкування; почуття дорослості; рефлексія; розвиток самосвідомості (Я-концепції, самооцінки), орієнтація на однолітків.

Під готовністю переходу від початкової до середньої школи розуміють сформованість основних компонентів навчальної діяльності, успішне засвоєння програмного матеріалу, сформованість новоутворень молодшого шкільного віку, наявність особистісних утворень молодшого підлітка, якісно новий тип взаємовідносин з дорослими та однолітками.

Провідною ідеєю цього дослідження є актуальність психолого-педагогічної підтримки і супроводу дитини на етапі переходу від початкової до середньої освітньої ланки, створення умов для успішної адаптації і запобігання дезадаптації п'ятикласників.

Дослідженням проблеми адаптації школярів займалися Н.І. Гуткіна, Л.І. Божович. Важливу роль щодо питань шкільної адаптації відіграли праці Т.Т. Кравцова та Є.Є. Кравцової, які розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом. Цілісним підходом до проблеми шкільної дезадаптації вирізняються дослідження Б.М. Головка, О.А. Головка, В.Є. Кагана, І.В. Крук, О.Ю. Осадько [2, с. 45].

Адаптація розглядається як динамічний процес завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування розвитку продовження роду. Процес адаптації відбувається тоді, коли в системі організм-середовище виникають значні зміни, що забезпечують формування нового гомеостатичного стану, який дає змогу досягати максимальної ефективності фізіологічних функцій і поведінкових реакцій. Однією з важливих проблем сучасної системи освіти є

проблема розвитку адаптаційних можливостей особистості і профілактика дезадаптації, а також критичні періоди психічного розвитку.

Термін «шкільна адаптація» став використовуватися для опису різних проблем і труднощів, що виникають у школі. Із цим поняттям пов'язують відхилення в навчальній діяльності – утруднення в навчанні, конфлікти з однокласниками, неадекватну поведінку. Цілком природно, що подолання тієї чи іншої форми дезадаптивності повинно бути спрямоване на усунення причин, що її викликають.

Одним із головних критеріїв, що характеризують перебіг адаптації до систематичного навчання, є стан здоров'я дитини і зміна його показників під впливом навчального навантаження. Існують показники, за якими вчитель і батьки можуть визначити порушення стану здоров'я. Емоційний стан учнів не тільки в класі, а й удома, і в спілкуванні з товаришами визначає вчитель, оцінюючи його на уроках у школі. Вперше взаємини між дитиною і вчителем стають взаєминами між дитиною і суспільством. Кожен учень чутливо ставиться до оцінок учителя. І якщо останній до одних ставиться поблажливо, а до інших суворо. Система вчитель-учень руйнується зсередини: до вчителя виникає образа, недовіра, навіть злість.

Соціальний статус дитини в групі товаришів багато в чому залежить також від успіхів її в учінні, від оцінного ставлення до неї вчителя. У багатьох сім'ях теж у першу чергу цікавляться, яку оцінку одержала дитина в школі, взаємини між дитиною і батьками визначаються успіхами чи невдачами в навчанні. Хоча з новими обов'язками дитина набуває і нові права: у неї повинні бути години для виконання завдань, дитина може вимагати від батьків купити письмові приладдя, спортивну форму [4, с.55]. Школярі займають в основному дві соціальні позиції: стосовно вчителя і стосовно членів свого класу. Ці позиції не повинні вступати в протиріччя (наприклад, учитель високо оцінює одні якості, а діти – зовсім інші) [3]. Актуальним завданням психолога в школі є робота, яка спрямовує своє русло на гармонійне формування особистості, допомогти створювати сприятливі умови для адаптації дітей до шкільного процесу.

Проведений теоретичний огляд літератури дає нам можливість узагальнити чинники, що негативно впливають на шкільну адаптацію учнів та обґрунтувати її психолого-педагогічні умови. Зокрема, були виокремлені такі основні чинники шкільної адаптації: рівень психологічної готовності дитини до школи; стиль і методи виховання в сім'ї; стиль спілкування вчителя з учнями.

Вплив зазначених чинників на процес адаптації школярів є необхідною умовою розвитку активності та творчості учнів. Вивчення впливу факторів відкриває можливість розробки стратегій навчально-виховної роботи з дітьми та психолого-педагогічних рекомендацій

щодо подолання різких труднощів шкільної адаптації. На нашу думку це є актуальним завданням сучасної школи, робота якої спрямована на гармонійне формування особистості, створення сприятливих умов для самореалізації кожної дитини. Проведений аналіз літератури та сучасного стану справ з шкільної адаптації учнів показав, що дана проблема є міждисциплінарною та потребує комплексного вирішення.

На нашу думку, для подолання труднощів шкільної адаптації повинні бути ефективними такі методи: тренінгові заняття для подолання труднощів з обов'язковою присутністю вчителя (вчитель зможе побачити і усвідомити те чого не бачить на звичайних уроках). Рольові ігри в процесі розв'язання емоційних проблем. Дискусійні – дослідження самими учнями взаємовідносин, шляхом групових обговорень під керівництвом вчителя або психолога.

Отож, потрібно часто використовувати рефлексію, яка змінює не тільки пізнавальну діяльність учня, але й ставлення до самого себе й до оточуючих людей суттєво змінює характер самооцінки.

Література:

1. Люблінська Г.О. Дитяча психологія/Видавниче об'єднання «Вища школа» головне видавництво. – К.: 1997.
2. Коваль Л.Г., Звер'єва І.Д., Злебік С.С. Соціальна педагогіка – К.: УЗМН., 1997.
3. Лопатина А.А. Ступени мудрости. – Ульяновск: Книжный дом Локус, 2003. – 382 с.
4. Пономаренко Л.П., издание «Психологическая профилактика дезадаптации учащихся в начале обучения в средней школе. (Методические рекомендации для школьных психологов)», (1999).

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Вже другий десяток років трудова міграція з України є вкрай актуальною проблемою для нашого суспільства. Оскільки більшість українців працюють за кордоном неофіційно, точно оцінити кількість заробітчан важко, проте вважається, що приблизна цифра сягає приблизно 5-7 млн. [1, с.5].

Більшість українців виїжджає за кордон нелегально, тобто, є нелегальними мігрантами (так, з 7 млн. легалізованими є лише близько 500 тис. [2, с.71]), а тому стикаються зі значними соціальними ризиками, до яких належать: ризики пов'язані з працевлаштуванням (незадовільні умови праці, порушення роботодавцем попередньої домовленості стосовно різного роду параметрів виробничого процесу, занижений рівень заробітної плати тощо); соціально-психологічні ризики (соціальне виключення у приймаючому суспільстві, погіршення стосунків із родичами на батьківщині, інформаційна ізоляція тощо) та ризики порушення прав людини (торгівля людьми, прояви неповаги до честі та гідності трудових мігрантів тощо) [3, с.16].

Міграція з ціллю заробітку спричиняє значний стрес. Так, із списку 30 найбільш стресогенних ситуацій мігрант стикається з 16, такими як сепарація/ізоляція, втрата роботи, сексуальні проблеми, зміна фінансового становища, зміна обов'язків праці, життєвих умов, особистих звичок, місця проживання, способу розважатися тощо. [4, с. 125]. Це може призвести не лише до погіршення самопочуття чи здоров'я, а й до зміни в системі цінностей, спричинити глибоку кризу [4, с.136].

Окрім самого мігранта потерпає також його сім'я, а саме: сім'я залишається формально повною, проте функціонує де-факто як неповна; відсутність члена сім'ї збільшує ризик її розпаду; деякі члени сім'ї переживають біль розлуки – як ті, що виїхали, так і ті, що залишилися вдома; збільшується ризик поразки в процесі соціалізації та виховання дітей [5, с. 105]. І найбільше у цій ситуації потерпають діти. Адже, залишитися без мами чи тата, а то і без обох батьків на довгі роки – це велика травма для дитини, що може призвести до значних негативних наслідків для її особистісного розвитку.

Згідно з експертною оцінкою, трудова міграція батьків призводить до наступних змін у поведінці дитини: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління. Відбуваються зміни в системі цінностей дітей, батьки

яких перебувають на заробітках. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Кожній десятій опитаній дитині відомі випадки пропозицій займатись розповсюдженням наркотиків, проституцією та порнографією [6, с.124].

За спостереженнями шкільних психологів, діти трудових мігрантів почуваються самотніми, соціально занедбаними, переживають внутрішній психологічний дискомфорт, не мають відчуття опори [7, с.79]. Практичні психологи відзначають такі основні причини звернень до них дітей заробітчани та запитів третіх осіб (родичів, вчителів): труднощі в регуляції власної поведінки (девіантна поведінка, агресивність, складні взаємини з членами родини, однолітками); потреба емоційної підтримки; особистісні проблеми (депресія, втрата інтересу до життя, почуття провини, проблема у стосунках з протилежною статтю); тривожність; труднощі у навчально-пізнавальній діяльності. Стосовно запитів третіх осіб, то тут найчастіше причиною звернень стає девіантна поведінка та депресивні стани.

З дітьми трудових мігрантів працюють не лише шкільні психологи, а й дитячі психотерапевти. Зокрема, свій досвід роботи з дітьми трудових мігрантів описує Г. Католик. Вона стверджує, що ці діти стикаються зі значним емоційним дефіцитом, внаслідок нестачі батьківської любові; відчувають себе непотрібними, знеціненими; відчувають образу на батьків і, водночас, мають почуття провини (оскільки переконані, що батьки дуже важко працюють для їхнього блага) [8, с.221].

Підсумовуючи, спробуємо визначити, які переживання характерні для дітей трудових емігрантів і які їхні причини: 1) переживання втрати. Для дитини така тривала розлука з батьками є надзвичайно болісною і викликає почуття туги, нестерпний біль розлуки, відчуття покинутості; 2) відсутність відчуття опори. Коли сім'я втрачає цілісність, дитина не відчуває себе в безпеці, що призводить до високого рівня тривожності та різного роду страхів; 3) образа на батьків. Відчуваючи себе покинутою, дитина буде відчувати образу чи навіть злість на батьків, які її покинули. Дуже часто ця образа є неусвідомленою, оскільки батьки, як правило, не втомлюються повторювати, що вони змушені поневіритися по чужих краях і важко працювати лише заради блага дитини, а тому дитяча образа може розглядатися як прояв невдячності; 4) почуття провини. Образа та злість на батьків, а також розмови про каторжну працю заради дитини, буде викликати у неї, часто неусвідомлене, почуття провини; 5) занижена самооцінка. Той факт, що батьки її покинули, може створити в дитини відчуття, що вона погана, недостойна їхньої любові.

Отож, як бачимо, трудова міграція має значний негативний вплив як на особистість самого мігранта, так і на його сім'ю в цілому. Особливо важкою є ситуація розлуки з батьком чи матір'ю (а буває, що й з обома батьками) для дітей, які часто мають значні проблеми психоемоційного характеру та схильні до девіантної поведінки. Незважаючи на актуальність даної проблеми, тема впливу трудової міграції на особистість мігранта та його сім'ю є мало вивченою і потребує подальших досліджень.

Література:

1. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
2. Володимир Мотиль. Політика України щодо трудової міграції в ЄС: правові аспекти / Міграція – виклик ХХІ століття/ За ред. Мацея Ст. Земби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С.70-73.
3. Майданік І. П. Трудові міграції у період трансформації соціально-економічних відносин в Україні.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціологічних наук: спец. 22.00.03 «соціальні структури та соціальні відносини» / І. П. Майданік; Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2007. – 21 с.
4. Богдан Рожновські, Дорота Брик. Стрес, обумовлений еміграцією, і його наслідки для системи цінностей емігрантів / Міграція – виклик ХХІ століття/ За ред. Мацея Ст. Земби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С.119-142.
5. Зофя Кавчинська-Бутрим. Міграція – мікросуспільна перспектива: індивідуальні та сімейні користі, витрати і втрати // Міграція – виклик ХХІ століття / За ред. Мацея Ст. Земби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С.103-107.
6. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / Ю. М. Галустян, І. А. Шваб, Т.О.Дорошко та ін. – К: Міжнар. жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна»; Укр. ін.-т соц. досл. ім. Олександра Яременка; Кіровоград. юрид. ін.-т. харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. – 64 с.
7. Варениця О., Макаренко О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинх нелегальних трудових мігрантів// Український науковий і громадсько-політичний часопис «Соціальна політика і соціальна робота», № 2-3, 2006. – С.72-83.
8. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду)//Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 1, 2008. – С.220-228.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІВЧАТ

У процесі свого розвитку особистість засвоює певні цінності, норми, зразки поведінки, що необхідно для адаптації в соціумі. Цей процес називається соціалізацією. Важливою у цьому процесі є сімейне середовище, адже соціалізація кожної людини розпочинається безпосередньо із родинного кола. А особливо важливою є соціалізація дівчат, оскільки жінка здавна вважається хранителькою традицій, соціальних норм, моральних постулатів. Адже дівчина – це майбутня матір, що плекає нове життя, виховує нових членів суспільства, передаючи досвід поколінь.

Можна виділити 3 рівні чи аспекти соціалізації і відповідні їм показники [1, с.2]:

1. Рівень засвоєння соціальних ролей (наприклад, роль громадянина і виборця, роль пасажера транспорту і пішохода, сімейні ролі; правова та економічна грамотність).

2. Соціальні та особистісні якості, пов'язані з оцінкою соціалізованості учнів (ціннісні орієнтації особистості, незалежність і самостійність, самокритичність, конформізм, об'єктивність в оцінці людей, відповідальність, критичність, рефлексивність).

3. Якості особистості, пов'язані з оцінкою адаптації (адаптація/ дезадаптація, самооцінка, прийняття або неприйняття себе, емоційний комфорт / дискомфорт, прийняття інших / конфлікт з іншими, тривожність, домінування / відомість).

Саме третій рівень соціалізації, тобто соціально-психологічна адаптація, і стала предметом нашого дослідження. В своєму дослідженні ми опиралися на наукові доробки ряду авторів, зокрема Андрєєнкової Н.В. [2] та Бобневої М.І. [3], які оприсують загальні проблеми соціалізації особистості; Андрєєвої Г.М. [4], Кондратьєвої М.Ю. [5], Ярцева Д.В. [6], які займаються проблемою соціалізації у підлітковому та юнацькому віці; Репіної Т.А. [7], Хасан Б.І., Тюменевої Ю.А [8], які досліджують особливості соціалізації, в залежності від статі.

Для дослідження використовувалися наступні методики: методика «Дитячо-батьківські відносини підлітків (ДРОП)» (О.А. Карбанова, П.В. Троянская); методика «Виявлення ставлення хлопців і дівчат до життя в своїй сім'ї» (Т. Шрайбер); методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс і Р. Даймонд); дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна. Групу

досліджуваних склали 40 дівчат віком 15-16 років. Для статистичної обробки даних використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона.

За результати дослідження можна зробити наступні висновки:

– Якщо обоє батьків цікавляться справами дитини, вислуховують її та допомагають, тоді дівчинка буде більш адаптованою у суспільстві, вона вільно буде спілкуватися з іншими людьми і не лякатиметься змін.

– Якщо ж у дівчинки наявні конфлікти з татом і він схильний застосовувати покарання в процесі виховання, тоді у дівчинки буде виявлятися дезадаптація до суспільства, вона буде замкнутою і несміливою, щоб не оступитися і не отримати наступне покарання.

– Емоційний комфорт дівчаток залежить від виховних моделей батьків та від стосунків між батьками. Так, задоволеність батьками своїми відносинами, емпатійні стосунки з матір'ю, зацікавленість матері у справах доньки, а також стосунки співробітництва з батьком сприятимуть емоційному комфорту доньки. Разом з тим, надмірна емоційна близькість між донькою та обома батьками знижують рівень емоційного комфорту.

– Якщо у матері виявляється високий рівень вимогливості до дочки, а батько в свою чергу заохочує автономність по відношенню до дівчинки, і при цьому батьки ще і задоволені своїми відносинами, то дівчинка ростиме впевненою у собі особистістю, а, відповідно, адаптація та соціалізація у неї буде на встановленому рівні.

– Неприйняття інших у дівчат може виявитися саме через батька. Оскільки, батько непослідовний відносно дочки, тобто він сумнівається у правильності своїх рішень, тоді у дівчинки може спостерігатися неприйняття інших, вона буде сумніватися у людях, у правильності їх рішень.

Отже, на основі отриманих результатів дослідження, можна стверджувати, що такі аспекти соціалізації, як адаптація, дезадаптація, емоційний комфорт, прийняття себе та інших, особливості самооцінки пов'язані з особливостями стосунків доньки з батьками та з позитивним ставленням до життя у сім'ї.

Рекомендації щодо покращення та виявлення рівня соціалізації дівчат полягають у зверненні уваги на тих дівчат, у яких спостерігається занижений рівень соціалізації. Оскільки існує зв'язок між такими аспектами соціалізації, як адаптація та самооцінка, і стосунками у сім'ї, в роботі з дівчатами з труднощами у соціалізації, практичний психолог повинен звернути увагу на психологічний клімат у їхніх родин, проводити індивідуальні бесіди та просвітницьку роботу з батьками.

Література:

1. Смирнова Н. В., Анненкова М. М., Филатова Н. Е. Оценка уровня социализации и нравственного развития учащихся // http://school236.edu.ru/document/Ocenka_urovnja_socializacii.pdf

2. Андреевкова Н.В. Проблеме соціалізації особистості / / Соціальні дослідження. - Вип.3.- М., 1970. – 405с.
3. Бобнева М.І. Психологічні проблеми соціального розвитку особистості // Соціальна психологія особистості / За ред. М.І. Бобнева, Є.В. Шорохової. - М.: Наука, 1979. – 375 с.
4. Андреева Г. М. Рівень соціальної стабільності та особливості соціалізації в старшому шкільному віці / / Вісник МГУ. Серія 14. Психологія. - 1997. - № 4. - С.31.
5. Кондратьев М. Ю. Типологічні особливості психосоціального розвитку підлітків // Питання психології. - 1997. - № 3. - С. 69-78.
6. Ярцев Д. В. Особливості соціалізації сучасного підлітка / / Питання психології. - 1998. - № 6. - С.54-58.
7. Репіна Т. А. Аналіз теорій статевої соціалізації в сучасній західній психології / / Питання психології. - 1987. - № 2. - С.158-165.
8. Хасан Б. І., Тюменева Ю.А. Особливості присвоєння соціальних норм дітьми різної статі / / Питання психології. - 1997. - № 3. - С.32-39.

Ковальчук А.Л., викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Степчук М.М., студентка
Львівського інституту МАУП

ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ОСІБ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ДОПИТ

Сучасний розвиток психології надає представникам правоохоронних органів широкий спектр психотехнологій, володіння якими стає обов'язковою умовою успішної діяльності. Водночас допит є комунікативним процесом, в якому учасники перебувають у полярних позиціях, і тому особи зі статусом «допитуваний» зазвичай почувають себе некомфортно та напружено [1]. Велике значення у цьому має й загальне сприйняття правоохоронців.

«Якщо ще рік-два тому українській міліції довіряли (опитували лише громадян, старших 18 років) 3-5 відсотків населення, то сьогодні повністю довіряють міліції лише... 0,8 відсотка опитаних!» [5]. Така невтішна статистика вимальовується тому, що чимало українців стикались під час процесуальних дій (насамперед, допиту) із неетичною та незаконною поведінкою представників правоохоронних органів. Про застосування фізичної сили до допитуваних громадянських знає із статистичних даних про звернення потерпілих від рук правоохоронців до судових інстанцій, зокрема й до Європейського суду. А от статистика осіб, які зазнали під час допиту психологічного тиску, зважаючи на застосування суперечливих

прийомів (навіювання, поліграф) або й не дуже законних (маніпуляції, погрози, агресія) методів, не ведеться [2]. Тим часом вони стають пацієнтами лікарень з важкою соматикою та відвідують психологів.

Тому дослідження взаємозв'язків психологічних закономірностей допиту з психоемоційними станами допитуваних є дуже важливим. Для цього було проведено формуючий експеримент, для якого використали наступні методики: шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера–Ю. Ханіна та методика «Шкала психологічного стресу PSM-25». Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера–Ю. Ханіна дозволяє виявити перші і суттєві уточнення про якість інтегральної самооцінки особистості: чи є нестабільність цієї самооцінки ситуативною чи постійною, тобто особистісною [3]. За Ю. Ханіним, стан тривоги (чи ситуативна тривожність) – визначені однаково: «СТ» – виникають «як реакція людини на різні, найчастіше соціально-психологічні стресори (очікування негативної оцінки чи агресивної реакції, сприйняття нелояльного до себе ставлення, загрози своїй самоповазі, престижу). Навпаки, особистісна тривожність (ОТ) як риса, властивість, диспозиція дає уявлення про індивідуальні відмінності щодо піддавання дії різних стресорів [4].

Що ж до методики «Шкала психологічного стресу PSM-25», то вона призначена для оцінки психічного стану та рівня стресу респондентів у даний момент.

Група досліджуваних складалась із 50 осіб (22 чоловіки та 28 жінок) віком від 35 до 50 років. Усі досліджувані – працівники одного приватного підприємства, україномовні, християни. Кожен з них хоча б раз у житті побував на допиті. Усі респонденти добровільно погодились взяти участь у дослідженні та відповісти на запитання трьох запропонованих їм методик. Також вони проявляли жвавий інтерес до дослідження, бо такий досвід роботи багато з них мали вперше. Більшість респондентів поцікавилась результатами, які ми охоче надали їм в індивідуальному порядку.

Перший етап тестувань відбувся у переддень допиту. Респонденти почували себе добре, проте дещо хвилювались, незважаючи на те, що кожен з них уже мав досвід проходження допиту. Допит – це завжди важка процедура, особливо, коли тебе викликають у райвідділ, або й у головне управління міліції, часто декілька слідчих одночасно допитують одну особу, або змінюють один одного, і все фактично починається спочатку. Ще однією неприємною особливістю є те, що своєї черги на допит можна чекати годинами з причини відсутності або зайнятості слідчого, який, проте, викликав вас на визначений час.

Друге тестування було проведено наступного дня після допиту. Допитувані ще до дослідження жваво обговорювали допит: нарікали,

що він довго тривав; що їм багато разів ставили одні й ті ж запитання; що у протоколі частина запитань сформульована по-іншому, ніж їх ставили усно; багатьом пропонували опізнати осіб на фото, чітко називаючи, на кого вони можуть бути подібними; ставили питання особистого характеру, що не стосувались суті провадження у справі; звертали увагу на соціальний статус та фізичні характеристики допитуваних тощо.

Третє тестування група пройшла через тиждень після другого. Настрій був зовсім іншим, усі цікавились лише дослідженням та його результатами. Результати були надані усім індивідуально після обрахунків за всіма методиками. Усі три тестування відбувались в актовій залі підприємств під час обідньої перерви. Усі тестування тривали по 40 хвилин. Досліджувані почували себе добре. Їм роздавали бланки тестів із запитаннями, а вони мали відповідати «так» або «ні», або вибрати відповідну цифру у шкалі.

Із отриманих результатів абсолютно очевидно, що психологічні закономірності допиту тісно пов'язані із психоемоційними станами особи – тривожністю і стресом. Незважаючи на величину показників, тенденція прослідковується однозначно: перед допитом тривожність та стрес дещо підвищені (48% групи мають високі показники стресу, а ситуативна і особистісна тривожність досягає високого рівня у 38% респондентів ситуативна тривожність і 42% опитуваних особистісна тривожність. Після допиту показники стресу та тривожності підіймаються ще вище. Зокрема після допиту стрес загалом зростає майже на 8 відсотків, а ситуативна тривожність і особистісна тривожність на 7 і 9 відсотків відповідно. Через тиждень після допит стрес по групі знижується на 10 відсотків, а ситуативна і особистісна тривожність на 10 і 12 відсотків.

Такі результати переконливо свідчать, що психологічні закономірності проведення допиту передбачають використання психологічних особливостей допитуваних та створюють стан емоційної напруженості, що виявляється у підвищенні рівня стресу та тривожності усіх допитуваних.

Література:

1. Васильєв, В. Л. Юридична психологія: підручник для вузів 5-те вид., перероб. і допвн./ В. Л. Васильєв. – М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2005. – 656 с.
2. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: Навч. посіб. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 48 с.
3. Казаков, В. Г., Кондратьєва Л. Л. Психологія: підручник для студентів вузів / В. Г. Казаков. – М.: Вищу школу, 2005. – 414 с.
4. Китаєв-Смик Л. А. Психологія стресу. – М.; Наука, 1983. – 368 с.
5. Узарашвілі О. «Довіра до міліції – нижче плінтуса»//Високий замок 18.03.2013 р.

ЕМОЦІЙНА СФЕРА ПІДЛІТКІВ ІЗ ПСИХОСОМАТИЧНИМИ СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Психогенез психосоматичних розладів у підлітків більш складний в наслідок надмірної уразливості пубертатного періоду. У відповідь на психотравмуючі обставини у підлітків з'являються різноманітні психосоматичні симптоми і синдроми, які є придикаторами психосоматичних захворювань. Вік як фактор патогенезу значною мірою обумовлює не тільки характер переважних психічних симптомів, але і клінічну форму багатьох психосоматичних захворювань.

У препубертатному й у пубертатному віці виявляється переважно емоційно-ідеаторний рівень реагування. Основна риса, властива психічним розладам даного рівня, — виникнення на їхній основі надто цінних утворень. До психопатологічних проявів цього рівня належить значна частина станів із групи «патологічних реакцій пубертатного періоду», включаючи психогенні патохарактерологічні реакції (протесту, емансипації). Перевага психічних розладів, властивих онтогенетично більш раннім рівням у дітей і підлітків старшого віку, свідчить про загальну або парціальну затримку психічного розвитку. Численні дослідження підтверджують, що спільним виявленням для психосоматичних і невротичних розладів є наявність психотравм і конфліктів [5]. Психосоматичні розлади пов'язані з впливом переживань і психологічних протиріч на мозкові утворення, що забезпечують діяльність органів і систем. Конфлікти при психосоматичних захворюваннях виникають у дитячому віці у період переходу від двоперсонального зв'язку «мати – дитя» до триперсонального — «мати — батько — дитина». При цьому виділені два типи конфліктів за Павлюком П. Н.: залежність — незалежність; близькість — дистанціювання [3, с. 45]. У виникненні базисних конфліктів виділяють чотири психодинамічні фактори, що визначають психосоматичний розлад: емоційна недостатність; нарцисична дисрегуляція; фрустраційна агресія; депресія. У патогенезі психосоматичних захворювань в останні роки визнається провідна роль феномена алекситимії.

Для підлітків з алекситимією характерно: ускладнення у відтворенні психологічного дискомфорту; значні труднощі в описі своїх переживань; складність і суперечливість внутрішнього конфлікту. В емоційній сфері виявляються: і недиференційованість емоційного стану; надмірний прагматизм; дефіцит творчого

взаємозв'язку із життям; труднощі і конфлікти міжособистісних відносин; легкість виникнення афективних зривів. У когнітивній сфері — недостатність, що виявляється в домінуванні наочно-об'єктивного мислення над абстрактно-логічним; ослабленості символізації і категоризації; ригідності мислення; примітивності життєвої спрямованості з інфантильністю особистісного профілю. У літературі феномен соціально-особистісного конфлікту — алекситимії — характеризується: бідністю мови в самохарактеристиці і спілкуванні; слабою уявою на минулі події; неможливістю адекватного прогнозу власної діяльності; недостатніми ініціативністю та активністю в пошуку засобів; залежністю від близької людини при спільному виконанні завдань; нестійкістю і недиференційованістю самооцінки; невизначеністю або повною відсутністю перспективи майбутнього; зв'язком феномена алекситимії з особливостями психологічної саморегуляції, стійких соматичних змін в організмі. Відбувається трансформація психосоматичних розладів у соматопсихічні.

Гострі хронічні соматичні захворювання глибоко переживаються підлітками, виступаючи причиною загострення преморбідних рис. Щодо походження психосоматичних розладів у підліпів Д. Н. Ісасв виокремлює ряд факторів, що формують підвищену сенситивність дитини до емоційних стресів, ускладнюють психологічний і біологічний захист, полегшують виникнення й обтяження перебігу соматичних розладів [6, с. 98]. Серед них:

- неспецифічна спадковість і вроджена обтяженість соматичними порушеннями і дефектами;
- спадкова схильність до психосоматичних розладів;
- нейродинамічні зрушення (порушення діяльності ЦНС);
- особистісні особливості;
- психічний і фізичний стани під час дії психотравмуючих обставин;
- несприятлива база сімейних та інших соціальних факторів;
- особливості психотравмуючих подій.

Провідний вегетолог А. М. Вейн вважає, що надзвичайно важко знайти виразні психологічні кореляти соматичним розладам. Виходячи з цього, невірно було б цілком заперечувати відому роль специфічності психологічного конфлікту. Автор, надаючи цьому відповідного значення, хотів, підкреслити вагомість неспецифічного психологічного конфлікту емоційного стресу в конкретній формі розгортання певного захворювання [7, с. 15]. Таким чином, виділена роль таких факторів:

- спадкова схильність;
- значення раннього онтогенезу нотального періоду, ранніх умов виховання, умов фізіологічного і рівномірного дозрівання мозкових функціональних систем;

- попередні дані, що стосуються цього органу, ураження його інфекцією, температурними впливами, що підготували його до вибіркової реактивності у відповідь на неспецифічний емоційний стрес;
- зв'язок з вихідним функціональним станом системи, що уражається, вплив біоритмічних коливань;
- конституційні особливості реактивності вегетативної нервової системи.

Загалом психосоматичні розлади виявляються як наслідок соціальної та сімейної дезадаптації підлітка. Тому, психосоматика в контексті психології порушує питання формування успішного професійного мислення, тобто: звернення до множинних психологічних інтерпретацій соматичних захворювань; керування практичним досвідом аналізу на основі наукових знань; виокремлення певного загального принципу, який задає напр'ямок мислення психолога, як у практиці консультування так і в академічному дослідженні.

Найбільш поширеною причиною виникнення психосоматичних розладів у підлітків є несприятливість сімейної ситуації, індивідуальна чутливість до стресових станів, різні прояви депресій: астенична, тривожна, тужлива та змішані типи. І як наслідок вони мають конверсійний характер:

- прямий перехід з психічної сфери в соматичну;
- утримання поза свідомістю витисненої лібідозної енергії, її перехід в соматичну іннерваційну енергію;
- виникнення фізичних симптомів, символічно висловлених підтекстом несвідомих переживань і таким чином доступних для тлумачення;
- поява симптомів, що відносяться до сфери довільної моторики і сенсорних функцій;
- зв'язок класичної конверсійної симптоматики з сексуальним конфліктом.

Тому, власне специфіка психосоматичної психокорекції повинна базуватися на принципах системності, індивідуалізації, опосередкованості, та відношення. Ці ідеї загального дослідження висловлювалися ще з початку виникнення психоаналізу. Також відома в історії психології Вюрцбурзька школа, представники якої говорили про те, що істинне мислення є ненаочним, їхні міркування були на користь аргументу про те, що спроби візуалізувати зміст є глибинами його розуміння. Фактично, намагаючись зрозуміти специфіку функціонування органа. Візуалізацію може бути застосовано не тільки у психологічному консультуванні, але й у визначенні спрямованості наукового дослідження психосоматичних проблем.

Психологічні особистості підлітків із психосоматичними захворюваннями серцево-судинної системи включають: емоційну

надчутливість яка сприяє виникненню психосоматозів, індивідуальну латентність та емоційну вразливість до стресових ситуацій; невротизацію особистості у депресивній формі; акцентовані вияви таких рис особистості як ригідність, негативізм, асоціальність та аутизація, що теж може виникати в наслідком захворювання; підвищена схильність до нав'язливостей та фобій; схильність до заниженої самооцінки; високий рівень нейротизму, емоційної нестабільності несприятливість сімейної ситуації, конфліктність, тривожність та ворожість в сім'ї. Психосоматичні серцево-судинні захворювання значною мірою зумовлені комунікативними проблемами.

Література:

1. Антропов Ю. Ф., Шевченко Ю. С. Психосоматические расстройства и патологические действия у детей та подростков // Антропов Ю. Ф., Ю. С. Шевченко. – М.: Издательство Института Психотерапии, Издательство НГМА, 2000. – 407 с.
2. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение / Ф. Александер. – М.: Эксмо, 2002. – 108 с.
3. Алекситимия и методы ее определения при пограничных психоматических расстройствах : метод, пособие / Д. Б. Ересько, Г. С. Исурин, Е. В. Койдановский др. – СПб, 2004. – 259 с.
4. Аммон Г. Психосоматическая терапия / Г. Амон. – СПб.: Речь, 2000. –132 с.
5. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах актуальна проблема медичної психології / І. С. Вітенко // Медична освіта. – 1999. – №1–С.48-50.
6. Горошков О. В. Психосоматические аспекты в возникновении и тичение бронхиальной астмы у детей и подростков / О. В. Горошков // Вісник психологічного здоров'я . 1999. – № 2. – С. 33–34.
7. Гришина Н. І. Емоційні порушення в дітей, що виявляються під впливом тривалої психічної депресії / Н. І. Гришина // соц. Педагог. – 2007. № 4 – С. 15-17.
- 8 Дерев'янку А. А. Психосоматичні особливості перебігу ерцево-судинних захворювань у дітей / А. А. Дерев'янку // Кардіологія. – 2004. Т.9., № 1. – С. 93–99.

КОНСТРУКТИВНІ ТА ДЕСТРУКТИВНІ КОНФЛІКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ В УПРАВЛІННІ

Аналіз діяльності сучасних організацій дає підстави робити висновок, що конфлікт є важливою формою взаємодії людей, засобом вирішення тих чи інших ділових проблем та самоствердження особистості в колективі. Поява конфліктів і їх подальший аналіз дає змогу глибше вникнути у тонкощі ділових стосунків, таємниці порозуміння між менеджерами і працівниками, виробити оптимальну стратегію взаємодії, надати обом спірним сторонам шанс уникнути серйозної сутички. Це дуже важливо для сучасних організацій, менеджери та працівники яких вважаються особистостями з розвиненим почуттям гідності, чіткими рольовими установками, своїм «Я», орієнтацією на діловий успіх.

Аби перейти до розгляду та аналізу конструктивних та деструктивних конфліктів надамо визначення поняттю «конфлікт». Отже, конфлікт – це суперечність, що виникає між людьми у зв'язку з розв'язанням тих чи інших питань соціального чи особистого життя [2, с.65]. Конфлікт в організації – це активне зіткнення двох або більше різноспрямованих сил, яке виникає через розбіжності позицій та інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів як окремих працівників, формальних і неформальних груп, що функціонують в одній організації, так і організацій в цілому внаслідок загострення суперечностей у процесі їх діяльності і розвитку [1].

Перерахуємо, що характерно в загальному для конфлікту: гострі негативні емоційні переживання, психологічний дискомфорт особистості, нервозність, порушення сну та апетиту та здоров'я загалом. Для роботи організації конфлікт має такі негативні прояви: порушення системи комунікацій, послаблення групової єдності, плинність кадрів, зниження ефективності виконання робочих завдань і цілей організації тощо.

Конструктивні конфлікти в організаціях пов'язані із розбіжностями, що стосуються, принципів аспектів, проблем життєдіяльності організації та її членів. Розв'язання таких конфліктів підносить організацію на якісно новий, вищий і ефективніший рівень розвитку.

Деструктивні конфлікти призводять до негативних, іноді навіть руйнівних дій, переростають у відкрите протистояння, можуть супроводжуватися негативними явищами, що неминуче спонукає до різкого зниження ефективності роботи організації. Ознаками деструктивного конфлікту є його розширення, ескалація, збільшення витрат та втрат учасників, негативних висловлювань та можливі

агресивні дії. Якість рішень для вирішення проблеми різко знижується через порушення зворотного зв'язку. Зазвичай спостерігається зниження продуктивності праці співробітників втягнутих у конфлікт, так і тих, хто перебуває поруч, виникнення у них напруження, що призводить, у свою чергу, до соматичних захворювань. Одним із наслідків деструктивного конфлікту може бути відкритий або прихований саботаж. Тобто, сама організація теж зазнає втрат [4, с. 227].

Вирішенню конструктивних та деструктивних конфліктів в організаціях може сприяти групова психологічна допомога, так як конфлікт зачіпатиме безпосередньо чи опосередковано інтереси практично всіх працівників організації.

А. А. Осіпова пропонує такі види комунікативних тренінгів, що сприятимуть вирішенню та запобіганню наступних конфліктів [3]:

1. Тренінг партнерства. Основні завдання: формування партнерської установки в спілкуванні, вміння бути на рівних з партнером, не притискаючи його та свої права, визнаючи право на автономію, несхожість на себе, оволодіння технікою дискусії, навчання регуляції емоційного напруження в конфлікті, оволодіння навичкою колективного вирішення завдань. Тренінг може використовуватися як локально, так і бути початковим у системі тренінгів. Тривалість 3-5 днів, група 10-12 учасників.

2. Тренінг ведення переговорів. Основні завдання: розробка тактики підготовки до переговорів, орієнтація у позиціях та інтересах іншої сторони, вибір стратегій і тактики переговорів, пошук компромісу, вироблення індивідуального стилю людини, яка веде переговори, підвищення соціальної чутливості тощо. Тривалість 3-5 днів, група 10-12 учасників.

3. Тренінг асертивності (впевненої, наполегливої поведінки). Основні завдання: створення установки на відкрите висловлювання своїх почуттів без притискання прав партнера, оволодіння технікою асертивної поведінки. Тривалість 3-5 днів, група 10-12 учасників.

4. Загальний менеджерський тренінг – базовий ігровий тренінг для менеджерів-керівників. Основні завдання: виявлення лідерських якостей учасників, мотивації, стиля керівництва, вивчення стадій розвитку організацій, оволодіння різними стратегіями управління. Оволодіння навичкою розподілення відповідальності тощо. Тривалість 3-5 днів, група 10-12 учасників.

5. Тренінг навичок роботи з клієнтом-споживачем. Основні завдання: оволодіння основними техніками роботи з клієнтом, вивчення психології споживача, оволодіння специфікою роботи з клієнтом в умовах сервісу, соціальної допомоги, бізнесу, маркетингу тощо. Тривалість 3-5 днів, група 10-12 учасників.

Отже, заходи щодо вирішення конфлікту мають бути спрямовані передусім на досягнення узгодженості інтересів і дій

учасників спільної діяльності, координацію їх цілей з метою ефективного розв'язання завдань і відбуватися у груповій формі, наприклад – тренінгу.

Література:

1. Бородкин Ф. М. Коряк Н.М. Внимание конфликт! – Новосибирск: Наука, 1983. – 143с.
2. Максименко С. Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2000. – 256с.
3. Осипова А. А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512с.
4. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін.-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л. М. Карамушки – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.

Петринич О. Г., старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Залізняк В. П., студент
Львівського інституту МАУП

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ І ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ «СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ» У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

На порядок денний медичної психології виходить зміцнення психічного здоров'я не тільки пацієнтів, а й лікарів і всього медичного персоналу. Заслуговує уваги проблема так званого вигорання. Це – синдром фізичного і емоційного виснаження у відповідь на тривало діючі міжособистісні емоційні стресові дії на роботі. Дана проблема найбільш актуальна в тих видах людської діяльності, де потрібне постійне міжособове спілкування, зокрема в охороні здоров'я (також в службі соціальної допомоги, освіті тощо). Емпатія у професійній діяльності медичних працівників передбачає адекватний рівень її вираженості та вміння емпатійно реагувати у відповідності до ситуації.

У психології емпатія розглядається як здатність чи стійка властивість особистості М. Мукановим, В. Лабунською, О. Санніковою. Проблема синдрому вигорання досліджена в роботах К. Р. Маслача, В. Е. Орла, Г. А. Робертса, Т. І. Рогинської, І. Н. Шаталової тощо.

Здійснений теоретичний аналіз понять емпатії та синдрому емоційного вигорання дає змогу зробити такі узагальнення, що психологічне явище емпатія відома з часів античності. Емпатія –

розуміння емоційного стану, проникнення-вчуття у переживання іншої людини. Співчуття до інших людей можливе тому, що людина наповнює їх переживання власним досвідом.

Поняття емпатії переплітається з поняттям ідентифікації. Емпатія розглядається як стійка властивість особистості (М. Муканов, В. Лабунська, О. Саннікова). Існує дві найважливіші функції емпатії: 1) емпатія є детермінантою поведінки, вона пов'язана з альтруїзмом; 2) емпатія – це специфічна емоційна форма пізнання, об'єктом якої є людина.

Жертвою вигорання може стати будь-який працівник. Це пов'язано з тим, що різноманітні стресори присутні або можуть з'явитися на роботі в кожній з організацій. Значна кількість питань, пов'язаних з дослідженням проблеми вигорання, присвячено вивченню емпатії.

Т. В. Форманюк, описуючи групи змінних, що чинять вплив на розвиток синдрому «вигорання» в професіях типу «людина – людина», в групі особових чинників вказує на високий рівень емпатії (здатності осягати емоційні стани інших людей, розуміти світ їх душевних переживань, співчувати) та інші індивідуальні особливості людини.

Дослідники Г. С. Абрамова, Ю. А. Юдчиц підкреслюють, що «згорають» спочатку не байдужі до своєї роботи, професіонали, для яких діяльність спочатку значуща, свідомо вибрана, представляє собою відоме емоційне відношення, орієнтацію на інших людей. Співчуваючий, орієнтований на інших, низькій стійкості до стресорів медичних професій (біль, страждання, хвороба і смерть) може стати носієм швидко прогресуючого синдрому емоційного вигорання, що, у свою чергу, призводить до професійного вигорання.

Результати діагностики рівня емпатичних здібностей за методикою В. В. Бойко свідчать, що у жінок виявлено найбільше емоційний канал емпатії у 24%, та установки, що сприяють емпатії у 22%. Відносно чоловічої статті, то у них домінує раціональний канал емпатії у 24%. Для працівників, які мають багаторічний стаж роботи властивим проникаюча здатність в емпатії у 20%, емоційний канал емпатії у 16%, установки, що сприяють емпатії у 16%. Для молодих працівників властивим є установки, що сприяють емпатії у 20%, проникаюча здатність в емпатії у 18%, ідентифікація в емпатії у 24%.

Якщо ж розглянути результати рівня емпатії відповідно до посад, то для лікарів властивим є установки, що сприяють емпатії у 18%, проникаюча здатність в емпатії у 16%. Для медсестер властивим є емоційний канал емпатії у 20%, інтуїтивний канал емпатії у 18%, установки, що сприяють емпатії у 22%.

Результати діагностики рівня полікомунікативної емпатії І. М. Юсупова виявили високий рівень емпатії у жінок – 43%, осіб, які мають тривалий стаж – 48% та медсестер – 38%. Найбільший прояв

виду емпатії у жінок до знайомих і незнайомих людей – 20%, до людей похилого віку – 18%, до дітей – 18%, у чоловіків емпатія до батьків – 20%, до людей до дітей – 20%, до знайомих і незнайомих людей – 18%. За стажем роботи, помітно, що у молодих працівників до знайомих і незнайомих людей – 24%, людей похилого віку – 20%, до дітей – 20%, а у працівників із тривалим стажем відповідно – 20%, 16% та 18%.

Відповідно до посад результати методики на виявлення рівнів емпатії розподілились таким чином: у лікарів емпатія до знайомих і незнайомих людей – 24%, до людей похилого віку – 20%, а у медичних сестер емпатія до знайомих і незнайомих людей – 26% людей похилого віку – 16%, до дітей – 20%.

Сумарний індекс вигорання за методикою в досліджуваних групах має наступний вигляд: вкрай низького рівня вигорання не має жодна група досліджуваних, низький рівень набрало 3 медсестри і 2 лікарів, середній рівень вигорання мають 17 медсестер і 6 лікарів, високий рівень мають 9 медсестер і 12 лікарів, вкрай високий рівень вигорання мають 6 медсестер і 4 лікарів.

Отож, до емоційного вигорання більш схильні ті досліджуванні, які мають високі показники за рівнем проникаючої здатності до емпатії та емоційний канал емпатії, а також загалом високий рівень емпатії та тривалий стаж роботи та жінки за статтю.

Із врахуванням отриманих результатів у роботі надано рекомендації щодо профілактики синдрому емоційного вигорання у медичних працівників, адже вчасна профілактика забезпечить більш стійкі результати ніж корекція небажаних наслідків.

Література:

1. Абрамова Г. С., Юдчиц Ю. А. Синдром «емоціонального вигорання» у медрабoтників // Психология в медицине. – М., 1998. – С. 231–244.
2. Диагностика эмоционального выгорания личности (В. В. Бойко) / Фетискин Н. П., Козлов В. В. Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. С.394-399.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

Петринич О. Г.,
старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП
Зошій І. В.,
студентка кафедри психології
Львівського інституту МАУП

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ДО ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридична праця надзвичайно складна, їй притаманні риси, які відрізняють її від більшості інших професій. Йдеться передусім про правове регулювання всієї професійної діяльності юридичної особи (слідчого, прокурора, судді). В умовах докорінної перебудови всіх сторін життя суспільства, проголошення суверенітету народу, розбудови правової української держави і утвердження її на світовому рівні надзвичайно гостро виступає проблема в усіх сферах діяльності, тим більше, коли мова йде про юридичну діяльність. В атмосфері не престижності знань, дефіциту професійної компетентності та справжньої культури проблема професіоналізму набуває особливої значущості. Історія застерігає та вчить, до яких фатальних наслідків може призвести професійна некомпетентність [2].

Професіоналізм юриста характеризується певним рівнем психологічної готовності здійснювати юридичну працю. З одного боку, професіоналізм – це інтегральна якість, властивість особистості, що формується в діяльності й спілкуванні, а з іншого – це процес і результат діяльності та спілкування. Основи професіоналізму передбачають наявність у юридичної особи здатності до самооцінки, самоаналізу, саморозвитку, самоорганізації, самоконтролю. Можна виокремити такі компоненти професіоналізму юридичної діяльності працівника правоохоронних органів [3]:

- фахова підготовленість (готовність кваліфіковано здійснювати юридичну працю, володіння технологією стимулювання себе до досягнення вершин професійної юридичної діяльності, вміння враховувати правові чинники зовнішнього середовища);

- соціально-психологічна підготовленість (комунікативна компетентність у спілкуванні зі співробітниками і представниками різних соціальних груп);

- особистісна придатність до юридичної діяльності (широта і глибина знань, вмінь і навичок, спеціальних здібностей, що підвищують ступінь готовності здійснювати юридичну діяльність, самовиховання, самоосвіта й освіта як умови досягнення вершин професіоналізму);

- психологічна і професійна зрілість юриста (сформованість професійних знань, вмінь та навичок, ціннісне ставлення до

виконання завдань, спрямованих на досягнення загальної цілі, наявність спеціальних здібностей).

Психологія професіоналізму діяльності юриста передбачає ціннісне ставлення індивіда до юридичної праці, мотиваційну готовність здійснювати даний вид діяльності в конкретному середовищі та за конкретних (часто екстремальних) умов. З погляду юридичної психології, сучасна діяльність юриста послідовно розгортається в бік психологізації, а пошук шляхів активізації людського чиннику в юриспруденції та врахування психологічних і соціально-психологічних особливостей індивіда з важливих умов підвищення ефективності юридичної праці [3].

Для професіограм всіх юридичних професій мають велике значення такі характеристики та якості особистості як впевненість у собі, чесність і порядність, відповідальність, акуратність, ерудованість, ділова хватка, об'єктивність, гарна інтуїція, емоційна стійкість, енергійність, наполегливість, принциповість, прагнення до самовдосконалення, вміння швидко відновлювати працездатність.

Особливе місце в структурі юридичної діяльності займають комунікативні дії, спілкування юриста з колегами за професією, з керівниками підприємств (фірм) і закладів, начальниками відділів (служб) і рядовими співробітниками, а також із потерпілими, обвинуваченими, підозрюваними, свідками та іншими особами.

Особливість юридичної праці виявляється і в тому, що вона вимагає високих організаторських здібностей [1]. Для багатьох юридичних професій характерною рисою є організаційний бік діяльності, а саме: а) організація власної роботи протягом різних часових проміжків (часом в умовах ненормованого робочого дня); б) організація спільної роботи з іншими посадовими особами, правоохоронними органами. Провівши теоретичний аналіз психологічної підготовки до здійснення юридичної діяльності, можна зробити висновок, що соціально-психологічні та етичні фактори відіграють одну з основних ролей в повсякденній діяльності юриста. Юрист повсякденно вступає у взаємовідносини з клієнтами та іншими особами, що зобов'язує його володіти значною кількістю вмінь, навичок, знань і манер. Юрист потребує постійного розвитку та удосконалення для ефективного виконання покладених на нього завдань. Психологічну підготовку до юридичної діяльності було досліджено на студентах юридичного напрямку 4 року навчання за двома методиками.

За допомогою методики «Дослідження уявлень суб'єкта праці про необхідні для обраної діяльності властивості особистості» виявлено у 32 хлопців комунікативні властивості, що складає 80%, у 28 хлопців вольові властивості, що складає 70%, у 16 хлопців мовні властивості, що складає 40%, у 24 хлопців мисленнєві властивості, що складає 60%, у 20 хлопців імажинітивні властивості, що складає 50%, у 12

хлопців атенційні та мнемічні властивості, що складає 30%, у 8 хлопців спостережливість, що складає 20%, у 4 хлопців емоційні властивості, що складає 10%. Не виявлено у жодного досліджуваного хлопця моторних та сенсорних властивостей особистості.

У дівчат за допомогою даної методики виявлено такі показники:

- емоційні властивості – у 20 осіб, що складає 62%;
- вольові властивості - у 16 осіб, що складає 50%;
- мовні властивості – у 14 осіб, що складає 44%;
- комунікативні властивості – у 12 осіб, що складає 38%;
- мисленнєві властивості - у 10 осіб, що складає 31%;
- атенційні властивості – у 6 осіб, що складає 18%;
- мнемічні та імажинітивні – у 4 осіб, що складає 12%.

У жодної досліджуваної дівчини не виявлено спостережливості, моторних та сенсорних властивостей.

За допомогою методики «Мотиви вибору професії» у 32 досліджуваних домінуючим видом мотивації виявлено внутрішні індивідуально значимі мотиви, що складає 33%, а це означає, що у цих осіб є вдоволення, яке приносить робота завдяки її творчому характеру, можливості спілкування, керівництва іншою людиною, вони самі працюють із задоволенням, без зовнішнього тиску.

У 30 досліджуваних домінуючим видом мотивації виявлено внутрішні соціально значимі мотиви, що складає 50%, тобто в них вплив соціального середовища формує внутрішні установки щодо вибору професії.

У 6 досліджуваних домінуючим видом мотивації виявлено зовнішні позитивні мотиви, що складає 11 %, люди, які вважають обрану професію своїм покликанням і бажають творчо в ній розкритись та проявити себе, в них домінує матеріальне стимулювання, можливість просування по роботі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули, заради яких людина вважає за необхідне прикласти свої зусилля.

У 4 досліджуваних домінуючим видом мотивації виявлено зовнішні негативні мотиви, що складає 6%, в даній категорії осіб переважають мотиви уникнення, захисту, присутні конформізм, обмеженість, пасивність.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що у досліджуваних виявлено певні психологічні властивості, необхідні для здійснення юридичної діяльності.

Література:

1. Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Кондратьєв Я. Ю. та ін. Юридична психологія. – К., 1999. – 134 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Е., Кошинець В. В. Юридична психологія: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги – ХІІ, 2007. – 448с.
3. Столяренко А. М. Психологические приемы в работе юриста. – М., Просвещение, 2000. – 146 с.

*Смоляр Н.І., д.мед.н., проф.Львівського
національного медичного університету ім.Д.Галицького,
Дмишко Х.А., магістр Львівського
національного медичного університету ім.Д.Галицького*

ОЦІНКА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ У СТОМАТОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Актуальність дослідження обумовлена недостатністю розробки проблеми оцінки психоемоційного стану у дітей на різних етапах онтогенезу особистості. Цій проблемі присвячено ряд зарубіжних досліджень в психології, біохімії, фізіології, медицині, філософії, соціології, однак, вітчизняних досліджень мало і вони носять фрагментарний характер. У теперішній час інтерес фахівців до даної проблеми збільшився у зв'язку з інтенсивними змінами у суспільстві, що негативно впливають на фізіологічне та психологічне здоров'я особистості.

Вивчення тривожності та страху як психоемоційного стану на різних вікових етапах у дітей важливо для розкриття змісту кожного явища, для розуміння вікових закономірностей розвитку емоційної сфери особистості і становлення емоційних утворень. Цій проблемі присвячено ряд досліджень (І. В. Дубовіна, О. І. Гарбузов, А. І. Захаров, В. Р. Кісловська, Б. І. Кочубей, Е. С. Новікова, Е. Б. Ковалева та ін.) і можна зустріти різні визначення цих понять.

Тривожність – це переживання емоційного дискомфорту з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки чи невдачі. Розрізняють тривожність як емоційний стан, як стійку властивість, рису особистості або темпераменту [6].

Тривожність як емоційний стан виражається у підвищеному емоційному напруженні, супроводжується страхами, занепокоєнням, яке має негативне емоційне забарвлення, що заважають нормальній діяльності і спілкуванню з людьми. Тривожність забезпечує безпеку людини на особистому рівні. Певний рівень тривожності в нормі властивий всім людям і являється необхідним для оптимальної адаптації людини до реальності. Одночасно тривожність може виконувати негативну функцію, яка полягає, частково, в гальмуванні активності дитини, скерованої на досягнення успіху тощо. Підвищений рівень тривожності може свідчити про недостатню емоційну адаптацію дитини до різних соціальних ситуацій, супроводжуватись високою потребою уникнення невдач, про її «передневротичний стан» та порушення поведінки (девіантна, адитивна тощо). Виявлення рівня тривожності дозволяє оцінити внутрішнє ставлення дитини до певного типу ситуацій і дає

інформацію про характер взаємовідносин дитини з соціальним оточенням (однолітками, сім'єю, школою тощо).

Страх – емоційний стан, що виникає в наявності чи передчутті небезпечного та шкідливого стимулу. Страх характеризується внутрішнім, суб'єктивним переживанням сильного збудження, бажання втекти чи нападати та іншими реакціями [5].

Ю. О. Неймер, О. В. Петровський, М. Г. Ярошевський розглядають страх як емоційний стан, що виникає в ситуації загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда, і скерований на джерело дійсної і уявної небезпеки [3].

Р. Ф. Овчарова розглядає страх як ефективне (емоціонально загострене) відображення в свідомості людини конкретної загрози для її життя та благополуччя [2].

Людина може переживати страх в різних ситуаціях, але всі ці ситуації мають одну загальну рису – вони відчуються, сприймаються людиною як ситуації, в якій під загрозу ставиться її спокій та безпека. Інтенсивне переживання страху запам'ятовується надовго. Страх складається з певних та специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки та специфічного хвилювання, виникаючого через очікування загрози або небезпеки. У дітей відчуття загрози чи небезпеки пов'язано з фізичним дискомфортом. Страх, котрим вони реагують на загрозу, це боязнь фізичного пошкодження. Суб'єктивне переживання страху може призвести до паралічу, тим самим, привести людину в абсолютно безпомічній стан, або, навпаки, може змусити людину кинутись бігти, подалі від небезпеки [4].

Не дивлячись на те, що відчуття, викликані страхом, неприємні, він виконує важливу захисно-адаптивну, соціалізуючу, навчальну і виховну функції в психічному житті людини. Страх попереджає людину про небезпеку, що наближається, допомагає їй сконцентрувати увагу на джерелі цієї небезпеки, мобілізувати ресурси при зустрічі або пошуку шляхів обходу. В соціальному розвитку людини страх нерідко виступає одним з засобів виховання: наприклад сформований страх засудження використовується як фактор регулювання поведінки. Страх також сприяє захисту від негативного впливу. Він допомагає відчуті межу особистого, безпечного простору і відносин, в яких зберігається єдність «Я», та впевненість в собі, він може мобілізувати «Я» перед обличчям небезпеки, сприяє інтеграції внутрішніх психологічних ресурсів.

Слід розрізняти страх і тривожність. Під останньою в науці розуміють стан, що виникає, коли джерело загрози є невизначеним, неусвідомлюваним. Страх служить попередженню суб'єкта про можливу загрозу, дозволяє зосередити увагу на її джерелі та спонукає шукати шляхи її запобігання.

У зв'язку з домінуванням страху або тривожності у дитини стають виразними труднощі зосередження на будь-якій діяльності, підвищена збудженість, афективна нестійкість емоцій, часом вони, шукають допомоги, захисту. Почуття страху і тривоги є нормальною психологічною реакцією в ситуації, що загрожує життю. Якщо ж ці почуття виникають без адекватної для цього підстави – це патологія [1].

Значення профілактики тривожності і страху, їх попередження важливе при підготовці дітей до складних ситуацій, до пізнання нового. Діагностика тривожності і страху дитини дозволяє скоригувати поведінку для того, щоб не травмувати дитину і, при необхідності, провести корекційну роботу з метою формування адекватного рівня тривожності і страху.

Література:

1. Ежкова Н. Развитие эмоций в совместной с педагогом деятельности: Эмоциональное развитие детей школьного возраста // Дошкольное воспитание. – 2003. - №1.
2. Карпенко Н. Дитячі страхи. Психологія їх подолання – К.: Главник, 2007 – 144 с.(Серія «Психологічний інструментарій»).
3. Кошелева А.Д. Эмоциональное развитие дошкольника. 2001. – 189 с.11.
4. Кузьмина М. Детский невроз страха. Школьный психолог. – 2000. №25. С. 17.
5. Лук А.Н. Эмоции и чувства. – М., 1972. – 224 с.
6. Прихожан А.М. Причина, профилактика и преодоление тревожности // Психологическая наука и образование. – 1998. - №2. С.45-52.

Станкевич Р.І., викладач кафедри психології

Львівського інституту МАУП

Пилипенко А.В., студентка

Львівського інституту МАУП

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Поведінка особистості розглядається як зовнішній прояв діяльності, у якому виявляється конкретна позиція людини, її установка. Поведінка є одним із вимірів соціальності людини та відображає рівень засвоєння нею соціальних норм, правил, принципів життєдіяльності в умовах взаємодії з оточуючим довкіллям.

Мотивація займає провідне місце в структурі особистості і є одним з основних понять, яке використовується для пояснення

рушійних сил поведінки, діяльності. Мотивацію визначають і як причину, і як базисний механізм цілеспрямованої поведінки.

Поведінку конкретної особистості можна уявити як систему взаємопов'язаних дій і вчинків індивіда, котрі здійснюються для реалізації певних функцій та вимагають зв'язку людини із соціумом. Поведінка особистості тісно пов'язана з її актуальними соціальними потребами і значною мірою детермінується ієрархією її мотивів. До актуальних соціальних потреб, найперше, відносяться ті, що пов'язані з потребами спілкування та самореалізації, а до мотивів — з особливостями сприйняття себе та оточуючих, а також із взаєминами з іншими. Широкий діапазон мотивації щодо соціальної поведінки обумовлений об'єктивними і суб'єктивними чинниками соціального життя.

Дослідження особистості не можливе без урахування її мотивації, що має вирішальний вплив на її поведінку, ставлення до всіх сфер життя, взаємовідношення з людьми, які оточують, у процесі навчальної, професійної, організаційної діяльності. Мотивація характеризується як сукупність чинників, що визначають і спрямовують поведінку людини, спонукання, що зумовлює активність особистості та визначає її спрямованість, процес дії мотивів.

До проблем мотиву та мотивації зверталися Є. В. Шорохова, А. Г. Асмолов, О. М. Леонтьєв, Л. Д. Столяренко, Л. І. Божович, С. С. Занюк, Х. Хекхаузен, В. Д. Шадріков, Є. П. Ільїн; диспозиційний підхід до дослідження мотивації, запропонований Д. Макклелландам; теорія В. Вайнера для пояснення досягнень в діяльності; Р. Немов встановив певні відмінності в поясненнях успіхів і невдач людьми з вираженими мотивами досягнення успіху і уникнення невдачі.

За визначенням С. С. Занюка, «Мотивація – це сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини» [3, с. 7]. Мотив – це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності. Мотив (за визначенням О. М. Леонтьєва) – це той предмет, що, відповідаючи актуальній потребі, тобто, виступаючи в якості засобу її задоволення, організує і певним чином спрямовує поведінку людини [4]. Мотив забезпечує цілеспрямованість, організованість і розумність поведінки людини. За Д. Макклелландом, мотиви (потреби, мотиваційні диспозиції) є результатом навчання, хоча вони і засновані на природних стимулах, які мають вроджений компонент. Особливість позиції Д. Макклелланда в погляді на мотив полягає в тому, що він розглядає його лише як один з видів детермінантів людської поведінки, завданням якого є надати спонуканню енергію, поставити йому певний напрямок і визначити дію [5].

Соціальною називають поведінку людини в суспільстві серед людей. Під нею розуміється така соціальна поведінка, яка основана на загальноприйнятих у даному суспільстві нормах культури (права, моралі, етики). Мотивація соціальної поведінки може бути представлена на основі певної типології. До основних мотивів соціальної поведінки можна віднести наступні [1]:

- мотив досягнення людини (він реалізується в активних прагненнях до високих результатів своєї діяльності, професійної успішності, високого життєвого комфорту, духовного вдосконалення, переваг над іншими тощо). Його розвитку сприяє здатність особистості пов'язувати досягнуті результати з цілеспрямованими діями і затраченими зусиллями, інтелектуальний рівень;

- мотив аффіліації (розкривається на рівні встановлення, підтримки, збереження гарних людських стосунків з іншими, в першу чергу з референтної групи, усвідомлення їх цінності);

- мотив влади (формується, як правило, на основі комплексів неповноцінності чи завищеної самооцінки людини. Реалізується в різних видах поведінки, спрямованої на контроль над іншими людьми, їх залякування, примус, маніпулювання їхньою свідомістю, шантаж).

Актуальність теми обумовлена потребами теорії і практики у з'ясуванні та обґрунтуванні рушійних сил соціальної поведінки особистості і групи та керуючими мотивами молоді, зокрема студентської.

У дослідженні приймали участь студенти навчальних закладів міста Львова. Кількість учасників дослідження – 50 осіб юнацького віку, з них 33 дівчини і 17 хлопців.

Результати, одержані за методикою «Мотивація успіху і боязнь невдачі» А. Реан (табл. 1), свідчать, що для більшості учасників (52%) характерним є мотивація успіху.

Табл. 1

Показники за методикою діагностики мотивації успіху та уникнення невдачі А. Реан

Мотивація успіху	Мотиваційний полюс не виражений	Мотивація до невдачі
52%	14%	34%

За результатами методики «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційній сфері» О. Потьомкіна встановлено, що у більшості студентів (60%) виражений альтруїзм, та в меншій мірі виражена егоїстична тенденція (40%). Це говорить про те, що у більшості студентів є прагнення допомагати й співпереживати усім, здатність приносити в жертву свої інтереси,

брати на себе відповідальність за інших, нав'язувати свою допомогу, проявляти симпатію, піклування. В свою чергу егоїстична тенденція, характеризується переважанням в життєдіяльності самокорисливих особистих інтересів і потреб відносно до інтересів інших людей і соціальних груп. Проявам егоїзму властиво відношення суб'єкта до іншої людини як до об'єкта й засобу досягнення самокорисливої мети.

За результатами опитувальника міжособистісних стосунків Т. Лірі за шкалою дружелюбність-ворожість встановлено, що 34% студентів мають низький ступінь вираженості дружелюбності, 32% досліджуваних – помірний ступінь вираженості та 34% студентів мають високий ступінь вираженості дружелюбної орієнтації в міжособистісних стосунках. Щодо орієнтації спрямованої на ворожість отримано такі результати: 42% досліджуваних студентів мають низький ступінь вираженості орієнтації, 32% – помірний ступінь вираженості орієнтації спрямованої на ворожість та 26% студентів – високий ступінь вираженості.

З метою виявлення у студентів мотивів афіліації (певний баланс прагнення до прийняття оточуючими людьми і страху бути відкинутим), був використаний тест діагностики мотивів афіліації А. Мехрабіана. За результатами опитувальника виявлено, що 28% досліджуваних мають низький рівень мотиву прагнення до прийняття, 32% студентів – середній рівень та 40% студентів – високий рівень мотиву прагнення до прийняття. Щодо мотиву страх бути відкинутим іншими людьми, одержано такі результати: 24% студентів мають низький рівень мотиву, 44% студентів мають середній рівень та 32% студентів мають високий рівень мотиву страх бути відкинутим іншими людьми.

Отже, мотиви прагнення до досягнення успіху взаємопов'язані з прагненням до прийняття, а уникнення невдачі – зі страхом відкидання, орієнтації міжособистісних відносин пов'язані з соціально-психологічними установками особистості в мотиваційній сфері.

Література:

1. Алтунина И. Р. Мотивы и мотивация социального поведения: Учебное пособие / Алтунина. И. Р – М.: Изд-во Московского психолого-педагогического института, 2006. – 144 с.
2. Вербицкий А. О. Развитие мотивации в контекстном обучении. – М., Вища школа, 2000. – 411с.
3. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий. – СПб.: Питер, 2004. – 701с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
5. Макклелланд, Д. Мотивация человека. СПб.: Питер, 2007. – 672 с.

6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник.
– К.: Академвидав, 2005. – 448с. (Альма-матер)